

JÓZEF BIAŁYNIA-CHOŁODECKI (1852–1934) – BADACZ I POPULARYZATOR HISTORII POWSTANIA STYCZNIOWEGO

 <https://orcid.org/0000-0002-2970-2554>
Damian Kozłowski

Szkoła Doktorska Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

ABSTRACT

JÓZEF BIAŁYNIA-CHOŁODECKI (1852–1934) – RESEARCHER AND POPULARIZER OF THE HISTORY OF THE JANUARY UPRISING

Józef Białynia-Chołodecki was a publicist, social worker, historian and one of the most active non-professional researchers of the post-partition history of Poland at the turn of the 19th and 20th centuries and the interwar period. The January Uprising held a special place in his historiographical work. Due to his family's involvement and his own participation as a witness to the uprising, he developed a special interest in the events of 1863/1864. During his lifetime, he took part in many activities aimed at cultivating the memory of the fallen insurgents, as well as helping veterans and their families. His historical work had a popularizing, but often also pioneering character.

Keywords: Józef Białynia-Chołodecki, Lviv, January Uprising.

Słowa kluczowe: Józef Białynia-Chołodecki, Lwów, powstanie styczniowe.

W lwowskim środowisku historycznym końca XIX oraz pierwszych dekad XX wieku działało liczne grono historyków amatorów oraz popularyzatorów¹. Do tej grupy zaliczał się Józef Białynia-Chołodecki, społecznik i miłośnik przeszłości Lwowa².

¹ Według A. Toczka definicja historyka amatora brzmi następująco: „[...] osoba prowadząca badania w zakresie historii, nie posiadająca wykształcenia historycznego”. W taki sposób określenie to będzie rozumiane w niniejszym tekście; A. Toczek, *Historycy amatorzy i popularyzatorzy nieprofesjonalni we Lwowie (1860–1918)* [w:] *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*, t. 5, red. K. Karolczak, Kraków 2005, s. 306–323.

² Józef Białynia-Chołodecki ur. 15 VIII 1852 r. w Stawkach obok Janowa, zm. 30 I 1934 r. we Lwowie. Ukończył prawo na Uniwersytecie Lwowskim. Pracował we lwowskim urzędzie pocztowym.

Jako autora cechował go bez wątpienia brak monotematyczności, eksplorował on bowiem różne zagadnienia. Najwięcej miejsca w swoich badaniach poświęcił dziewiętnastowiecznym walkom narodowyzwolenczym, a wśród nich wyjątkową pozycję zajmowało powstanie styczniowe. Działo się tak zapewne z kilku przyczyn. Przede wszystkim miał on osobisty związek z wydarzeniami z lat 1863/1864, ponieważ jako młody chłopiec był świadkiem powstania. W biogramie dotyczącym własnej osoby zanotował: „W latach 1863/64 brał udział w odpowiedni wiekowi jego sposób w pracach organizacji narodowej”³. Praca ta polegała głównie na tym, że młodzi

[...] biegali z listami lub ustnymi raportami, nosili do cel politycznych więźni, rekwizyty i bakalia, przemycając ukrytą korespondencję, towarzyszyli po ulicach bawiącym chwilowo we Lwowie powstańcom, niby swym kuzynom lub gubernatorom i usypiali w ten sposób czujność organów policyjnych, paraliżowali różnymi środkami ich akcję w czasie domowych rewizji, intonowali, śpiewali narodowe pieśni po kościołach i zebraniach [...]”⁴.

Nie oznacza to deprecjonowania roli dzieci i młodzieży w polskich zrywach niepodległościowych, natomiast prezentuje ich wkład w adekwatny sposób do wieku i możliwości działania. Poza tym nasza wiedza związana z udziałem najmłodszych w tym czynnie zbrojnym jest nadal niepełna⁵.

Innym determinantem wpływającym na szczególnie sentyment Chołodeckiego do historii dziewiętnastowiecznych powstań narodowych był fakt, iż jego najbliżsi brali w nich udział. Celestyn Chołodecki (1816–1867)⁶, ojciec Józefa, uczestniczył w patriotycznych spiskach doby międzypowstaniowej. Ponadto wuj Józefa, Tomasz Chołodecki (1813–1880), był powstańcem listopadowym i styczniowym⁷.

Wreszcie Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie, do którego uczęszczał Józef Białynia-Chołodecki, od 1862 roku stało się niezwykle ważnym miejscem

Działal w licznych towarzystwach naukowych, społecznych, humanitarnych; zob. P. Sierżęga, *Józefa Białynia-Chołodeckiego portret własny* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa*, t. 1, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004, s. 205–221; D. Kozłowski, *Józef Białynia-Chołodecki (1852–1934) – pamiętnikarz i miłośnik przeszłości Lwowa. Próba portretu*, „Galicja. Studia i Materiały” 2024, t. 11, s. 771–786. Jemu współcześni zapamiętali go w następujący sposób: „[...] zewnętrzny wygląd wcale nie wskazuje na to, by miał coś z literaturą do czynienia, przeciwnie typowy wygląd urzędnika. Niski, przygarbiony nieco, ramię prawe wyższe od lewego, czoło wysokie, twarz ogolona. Z kraju mamałygi przeniesiony został do Lwowa i jest jednym z pomostów, łączących Polonię bukowińską z nami. Prace jego z najrozmaitszych pochodzą zakresów [...]. W życiu towarzyskim bardzo przyjemny i względem kobiet nader elegancki”; Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy m. Lwiv [dalej: CDIAUL], f. 82, o. 1, spr. 9, k. 46.

³ J. Białynia-Chołodecki, *Trzecia księga pamiątkowa zjazdów koleżeńskich byłych uczniów Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie*, Lwów 1905, s. 26.

⁴ W. Ćwik, *Z minionej doby. Kilka wspomnień na tle zapisków prywatnych*, Lwów 1903, s. 47.

⁵ Zob. W. Śliwowska, Z. Strzyżewska, *Udział młodzieży i dzieci w powstaniu styczniowym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1993, vol. 48, s. 191–201.

⁶ Zob. D. Kozłowski, *Z patriotycznych tradycji rodziny Chołodeckich. Przypadek Celestyna Chołodeckiego (1816–1867)*, „Teki Komisji Historycznej TN KUL” 2024, t. 6 (21), s. 87–101.

⁷ J. Białynia-Chołodecki, *Białynia Chołodeccy, uczestnicy spisków, więźniowie stanu, wychodźcy z ziemi ojczyznej w świetle aktów procesów politycznych i dokumentów archiwum rodzinnego (1831–1863)*, Lwów 1911, s. 24–97.

dla przyszłego literata i publicysty, znacząco wpływającym na ukształtowanie jego zainteresowań badawczych. W miejscu tym gromadzili się uczniowie, którzy już w domu rodzinnym przesiąkali ideami patriotycznymi. Atmosferę tę uzupełniali nauczyciele. Chołoddecki nie omieszczał w późniejszych latach przedstawić sytuacji, jaka panowała w okresie powstania w Gimnazjum. O niektórych profesorach pisał, iż przypominali bardziej żołnierzy niż nauczycieli. Sporządził także wykaz uczniów zaangażowanych w powstanie styczniowe. Podał 42 nazwiska wraz z krótkimi notami biograficznymi⁸.

Twórczość historyczna Chołoddeckiego przybierała różną postać – od krótkich artykułów w prasie codziennej, broszur wydawanych często własnym sumptem, aż do obszernych publikacji, nierzadko w wyczerpujący sposób omawiających dane zagadnienie. Niezwykle ważna była dla niego współpraca z redakcjami czasopism, dzięki czemu miał szansę formułować oraz rozpowszechniać wśród licznego grona odbiorców patriotyczne postawy. Odczytanie Chołoddeckiego idące w parze z łatwością tworzenia przyjemnej narracji sprawiało, że wpisywał się idealnie w nurt historyków regionalistów, traktując to zajęcie jako formę pracy na rzecz lokalnej społeczności⁹. Jego piśmiennictwo, jak trafianie ujęła to Lidia Michalska-Bracha, miało „[...] przede wszystkim charakter przyczynkarski, oparty na źródłowych przekazach, które w przypadku badań nad rokiem 1863 niejednokrotnie pierwszy wydobywał i zestawiał”¹⁰. I choć nie był profesjonalnym historykiem, to jednak dzięki ogromnej pracowitości w zakresie wyszukiwania, gromadzenia i opracowywania źródeł systematycznie wzbogacał swój warsztat w tym zakresie.

Z całą pewnością pomogły mu w tym wykłady historyczne, na które uczęszczał w trakcie studiów na Uniwersytecie Lwowskim, oraz doświadczenie archiwalne, które zdobył podczas Wielkiej Wojny oraz po jej zakończeniu w Archiwum miasta Lwowa. Pomagał tam w porządkowaniu i ewidencjonowaniu dokumentów archiwalnych. Miał wtedy możliwość wglądu w zbiory archiwalne dotyczące różnych wydarzeń, w tym powstań narodowych¹¹. Od lutego 1919 roku był także zatrudniony w Zarządzie Archiwalnym Dowództwa Okręgu Generalnego Lwów (następnie Dowództwa Okręgów Korpusów)¹², gdzie został: „[...] zaangażowany do pracy w dziale starych

⁸ Idem, *Gimnazjum im. Franciszka Józefa I, w czasie powstania styczniowego* [w:] *Księga pamiątkowa półwiekowego jubileuszu Gimnazjum im. Franciszka Józefa I. we Lwowie*, Lwów 1909, s. 39–56.

⁹ L. Michalska-Bracha, *Od powstania styczniowego do niepodległości. O lwowskiej inteligencji z powstańczą biografią w tle*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 2018, t. 19, s. 27; J. Załączny, *Biografie godne pamięci*, Warszawa 2020, s. 235.

¹⁰ L. Michalska-Bracha, *Józef Białynia-Chołoddecki – badacz powstania styczniowego* [w:] *Powstanie styczniowe 1863–1864. Walka i uczestnicy. Represje i wygnanie. Historiografia i tradycja*, red. W. Caban, W. Śliwowska, Kielce 2005, s. 311.

¹¹ J. Białynia-Chołoddecki, *Wspomnienia z lat niedoli i niewoli 1914–1918*, Lwów 1919, s. 23; A. Chlewicka, *Lwowski gawędziarz* [w:] *Rola książki w integracji ziem polskich w XIX w.*, red. B. Kosmanowa, Bydgoszcz 2000, s. 139; A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, Kraków 2013, s. 244–245.

¹² D. Kozłowski, *Józef Białynia-Chołoddecki (1852–1934) – współtwórca i organizator lwowskiego Zarządu Archiwalnego*, „Dialog Dwóch Kultur” 2022, R. 17, nr 1, s. 45–59.

aktów, tak wojskowo-administracyjnych, jak i polityczno-prasowych [...]”¹³. Dzięki tej pracy Chołodecki wniósł duży wkład w podnoszenie świadomości społecznej związanej z potrzebą gromadzenia oraz dbałości o dokumentację źródłową dotyczącą między innymi polskich powstań narodowych. Było to bardzo istotne, gdyż pewne źródła wykorzystywane jeszcze w okresie międzywojennym przez historyków są już z różnych przyczyn niedostępne¹⁴.

Największą jednak zasługą lwowskiego historyka było upamiętnienie osób, najczęściej mało znanych, które zaangażowały się w walkę o niepodległą Polskę. Niezwykle interesowała go biografistyka, dlatego niejednokrotnie pokazywał powstanie styczniowe przez pryzmat jednostek. Z okrucich źródeł starał się odtworzyć losy uczestników powstań narodowych. Dużą uwagę koncentrował na szeregowych uczestnikach walk narodowowyzwoleńczych. Każda historia była dla niego wyjątkowa. Zdawał sobie także sprawę, że historia tych wszystkich pojedynczych ludzi może przyczynić się do zbudowania pełniejszego, całościowego obrazu powstania styczniowego. Wiedział, że wydarzenia z roku 1863/1864 wymagają kompleksowego zajęcia się nimi. Ponad 40 lat po powstaniu sygnalizował, że temat ten jest jeszcze bardzo skąpo opracowany i wymagana jest dalsza wzmoczona praca kolejnych pokoleń historyków¹⁵.

Pisząc o wydarzeniach z lat 1863/1864, Chołodecki starał się wyeksponować rolę poszczególnych osób, zachowując przy tym odpowiednie proporcje co do ich udziału w działaniach powstańczych. Jedną z jego ostatnich prac, która ukazała się drukiem w 1931 roku, dotyczyła zasłużonej postaci dla środowiska lwowskiego. Mowa o Janie Bończa-Pawulskim (1793–1877), uczestniku dziewiętnastowiecznych powstań narodowych, za zasługi odznaczonego Orderem Wojskowym *Virtuti Militari* oraz Medalem Świętej Heleny. Chołodecki, wykazując się dużym zrozumieniem tematu przy opisywaniu aktywności Bończa-Pawulskiego w powstaniu styczniowym, zaznaczył, iż był on już wtedy starszą osobą, podjął się więc pracy odpowiedniej do swojego wieku, polegającej głównie na agitacji społecznej, wsparciu i podtrzymywaniu na duchu walczących rodaków, a także, z racji wieku i doświadczenia życiowego, stanowił głos rozsądku w czasie nieporozumień. Na emeryturze oddał się pracy społecznej. Znany był ze spędzania całych dni na Wysokim Zamku, gdzie usypywał jako wolontariusz kopiec Unii Lubelskiej¹⁶.

Kolejnym kierunkiem zainteresowań historycznych Chołodeckiego wynikających z poszukiwania danych biograficznych o uczestnikach powstania styczniowego,

¹³ CDIAUL, f. 82, o. 1, spr. 13, k. 78.

¹⁴ Zob. S. Kieniewicz, *Historiografia polska wobec powstania styczniowego*, „Przegląd Historyczny” 1953, t. 44, nr 1–2, s. 2. Doskonałym tego przykładem jest zasób lwowskiego Zarządu Archiwalnego, z którego korzystał Chołodecki. W 1924 r. przekazany został do Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie, gdzie został zniszczony w trakcie II wojny światowej; A.A. Ostanek, *VI Lwowski Okręg Korpusu w dziejach wojskowości polskiej w latach 1921–1939*, Warszawa 2013, s. 106.

¹⁵ *Walne zgromadzenie Tow. Wzajemnej pomocy uczestników powstania z r. 1863/4*, „Dziennik Polski” 1904, nr 38, s. 2.

¹⁶ J. Białynia-Chołodecki, *Jan Bończa Pawulski i jego patriotyczna działalność. Wspomnienia z dziejów Lwowa w XIX stuleciu*, Lwów 1931, passim; *Jan Pawulski*, „Gazeta Lwowska” 1877, nr 93, s. 4; „Czas” 1877, nr 92, s. 2; *Jan Pawulski*, „Gazeta Narodowa” 1877, nr 93, s. 2.

zapoczątkowanym jeszcze przed wybuchem Wielkiej Wojny i kontynuowanym po jej zakończeniu, była działalność na rzecz dokumentacji i ewidencjonowania grobów na cmentarzach we Lwowie i okolicach. Chołoddecki nawiązał w tym celu współpracę z lwowskim oddziałem Polskiego Towarzystwa Opieki Nad Grobami Bohaterów, której owocem była praca wydana nakładem tegoż Towarzystwa w 1928 roku pt. *Cmentarzyska i groby naszych bohaterów z lat 1794–1864 na terenie wschodniej Małopolski*. W dziele tym podany jest wykaz 639 grobów znajdujących się na terenie Lwowa należących do osób biorących udział w powstaniu styczniowym. Chołoddecki nie pominął również mogił powstańców z lat 1863/1864 znajdujących się w pozostałych miejscowościach Małopolski Wschodniej. Autor oczywiście zdawał sobie sprawę, że pełny wykaz osób może być niemożliwy do opracowania ze względu na upływ czasu, niepełne informacje mówiące o udziale w walkach poszczególnych osób, a także brak informacji traktujących o dacie narodzin i śmierci niektórych powstańców¹⁷. Publikacja spotkała się jednak z aprobatą władz Towarzystwa. Polecono wydanie jej w większej liczbie egzemplarzy¹⁸.

Szeroka płaszczyzna zainteresowań badawczych Chołoddeckiego znajdowała także ujście w wygłaszanych prelekcjach i odczytach, do których zawsze z wielkim pietyzmem się przygotowywał. Dzięki nim w jeszcze pełniejszy sposób mógł promować wiedzę historyczną. Możliwość do prowadzenia tego typu aktywności miał przy okazji pracy we lwowskim Zarządzie Archiwalnym, kiedy wygłaszał z ramienia Uniwersytetu Żołnierskiego wykłady. Jedno z takich wystąpień miało miejsce 13 czerwca 1919 roku w Ochotniczej Legii Kobiet (dalej: OLK). Nakładem tej organizacji odczyt ukazał się drukiem¹⁹. Dochód ze sprzedaży przeznaczony został w całości na rzecz rannych i chorych członkiń OLK. W pracy tej Chołoddecki skoncentrował się na udziale kobiet w obronie ojczyzny – od czasów średniowiecza aż po wydarzenia z pierwszych dziesięcioleci XX wieku. Najobszerniej jednak omówił rolę kobiet w dziewiętnastowiecznych walkach narodowowyzwoleńczych. Odnosząc się do powstania styczniowego, podał wykaz 69 nazwisk. Niektórym postaciom poświęcił więcej miejsca, podając krótki rys biograficzny. Większość jednak tylko wymienił z imienia i nazwiska. Bez wątplenia była to wartościowa praca, przyczyniająca się do eksponowania roli kobiet w powstaniu. Sam autor stwierdził: „Zainteresuje bez wątpienia obecne pokolenie wiązanka nazwisk tych dzielnych niewiast, zapisanych zaszczytnie na kartach dziejów zdarzeń z lat 1863/64”²⁰. Eksplorowaniem tego zagadnienia wpisywał się w debatę nad udziałem kobiet w powstaniu styczniowym, która miała miejsce we lwowskim środowisku historycznym już przed wybuchem I wojny światowej. Tematyka ta była niezwykle ważna dla Chołoddeckiego.

¹⁷ J. Białynia-Chołoddecki, *Cmentarzyska i groby naszych bohaterów z lat 1794–1864 na terenie wschodniej Małopolski*, Lwów 1928, *passim*.

¹⁸ M. Weber, *Opieka nad grobami bohaterów w Wschodniej Małopolsce*, Lwów 1929, s. 36–37.

¹⁹ Zob. J. Białynia-Chołoddecki, *Kobieta polska w obronie ojczyzny*, Lwów 1919, ss. 24.

²⁰ *Ibidem*, s. 22.

Jako jeden z pierwszych apelował o uwzględnienie jej w studiach nad powstaniem styczniowym²¹.

Oprócz pracy literackiej Chołodecki brał udział w różnych spotkaniach i uroczystościach, których celem było kultywowanie pamięci o wydarzeniach z lat 1863/1864. Włączał się zawsze chętnie w część merytoryczną, podejmując konstruktywną dyskusję. Jego zaangażowanie doceniały różne środowiska. Jako osoba znana i ciesząca się dużym autorytetem w środowisku lwowskim był zapraszany na rozmaite wydarzenia, gdzie często był gościem honorowym i uchodził za specjalistę od powstania styczniowego²². Podczas przemówienia na spotkaniu opłatkowym weteranów walk z lat 1863/1864, odbywającym się w styczniu 1903 roku, zaznaczył, iż wprawdzie w trakcie powstania styczniowego miał zaledwie 10 lat, jednak ówczesną ideę przechowuje w pamięci przez swoje całe dorosłe życie²³.

Józef Białynia-Chołodecki uczestniczył również chętnie w inicjatywach charytatywnych, których celem była pomoc rodzinom zaangażowanym w sprawę polską. W lutym 1901 roku w Kasynie Miejskim we Lwowie odbył się bal dobroczynny zorganizowany, aby wesprzeć finansowo wdowy i sieroty po weteranach powstania styczniowego²⁴. Bal rozpoczął się polonezem. Jedną z pierwszych par tworzył Chołodecki wraz z żoną prezydenta Lwowa Marcelą Małachowską. W trakcie przyjęcia panowała głęboko patriotyczna atmosfera. Niektórzy goście stawili się nawet w strojach narodowych. Podczas gdy w jednej sali odbywały się tańce, w pomieszczeniu obok wdowy i sieroty oferowały przybyłym na tę uroczystość szampana, kwiaty i różnego rodzaju dania, za co otrzymywały hojne datki. Ponadto na bal obowiązywały bilety, z których dochód przeznaczony został dla potrzebujących. Sprzedaż przy wejściu zajmowała się między innymi żona Józefa Białynia-Chołodeckiego²⁵.

Ścisłe współpracował także z Towarzystwem Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania Polskiego z roku 1863/1864, legitymującym się najstarszym (obok krakowskiego) rodowodem wśród zrzeszeń uczestników powstania styczniowego²⁶. Jak sam zanotował w swej rękopiśmiennej autobiografii: „Z całym sercem, z całym poświęceniem oddał Chołodecki swe siły do usług Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania Polskiego z roku 1863/64”²⁷. Był stałym gościem podczas spotkań i wydarzeń organizowanych przez tę społeczność. Uważał, że kombatanaci odgrywają ogromną rolę w kształtowaniu postaw patriotycznych, a nawet mogą wpływać na poglądy i sympatie polityczne. Podkreślał, że ci, którzy

²¹ L. Michalska-Bracha, *Między pamięcią a historiografią. Lwowskie debaty o powstaniu styczniowym (1864–1939)*, Kielce 2011, s. 205–210.

²² *Wspólna uczta*, „Dziennik Narodowy” 1901, nr 25, s. 2.

²³ *Oplatek żołnierzy 1863*, „Dziennik Polski” 1903, nr 9, s. 3.

²⁴ *Kronika*, „Dziennik Polski” 1901, nr 24, s. 2.

²⁵ CDIAUL, f. 82, op. 1, sp. 9, k. 73.

²⁶ *Statut Towarzystwa Wzaj. Pomocy Uczestników Powstania Polskiego 1863–64*, Lwów 1888, s. 3; L. Michalska-Bracha, *Weterani 1863 roku w II Rzeczypospolitej – struktury organizacyjne – system opieki* [w:] „*Ojczyzna obrońcy swemu*”. *Weterani i kombataneci jako problem polityczny i społeczny w Polsce w XX wieku*, red. M. Kornat, M. Kruszyński, T. Osiński, Lublin–Warszawa 2017, s. 57–73.

²⁷ CDIAUL, f. 82, op. 1 sp. 1, k. 62.

[...] trudem, znojem i krwią dali dowody prawdziwej miłości ojczyzny, powinni obecnie wystąpić do dalszej, jakkolwiek nie orężnej walki w imię patriotycznych haseł i wśród ścierających się na polu wyborczym prądów narodowych i kosmopolitycznych, a nawet wręcz nam wrogich, popierać i wybierać tylko takich kandydatów do Rady Państwa, którzy stoją wytrwale przy sztandarze białego orła²⁸.

Nie może więc dziwić, iż lwowski komitet obywatelski przygotowujący obchody czterdziestej rocznicy powstania styczniowego powierzył Chołoddeckiemu opracowanie książki, która oprócz wartości historycznej stanowić miała pamiątkę dla rodzin powstańców i uczestników obchodów²⁹. Na zebraniu z lipca 1903 roku jednogłośnie uchwalono, aby *Księga pamiątkowa* złożona została do Archiwum miasta Lwowa, oraz zaapelowano o ogłoszenie jej drukiem, co nastąpiło w roku 1904³⁰.

Praca ta ukazuje również bardzo duży wkład Chołoddeckiego w rozwój dokumentacji historii powstania styczniowego³¹. Mowa o spisywaniu wydarzeń z perspektywy naocznego świadka. Z kronikarską skrupulatnością opisał w niej to, co działo się we Lwowie podczas obchodów czterdziestej rocznicy powstania styczniowego³². Uroczystości spotkały się z pozytywną reakcją lwowskiej społeczności. Tysiące osób podczas kilkudniowych obchodów uczciło pamięć o poległych powstańcach. Czterdziesta rocznica powstania była upamiętniona w różnych ośrodkach galicyjskich³³. Chołoddecki oprócz Lwowa wymienił i krótko opisał także 53 miejscowości, gdzie odbyły się obchody³⁴.

Dziesięć lat później, w 1913 roku, obchodzono kolejną okrągłą rocznicę powstania styczniowego. I tym razem lwowski literat i publicysta włączył się w prace mające na celu jak najlepsze uczczenie pamięci o tym wydarzeniu. Dużym sukcesem Chołoddeckiego jako autora było wznowienie wydania *Księgi pamiątkowej*³⁵.

Chołoddecki w trakcie pięćdziesiątej rocznicy powstania zaangażował się także w prace komitetu, który zorganizował we Lwowie wystawę pamiątek z 1863/1864 roku. Prezesem tegoż komitetu był wiceprezydent Lwowa dr Tadeusz Rutowski (1852–1918). Uroczyste otwarcie nastąpiło 28 czerwca 1913 roku. Na wystawie zgromadzono około 10 000 eksponatów pozyskanych od 372 instytucji i osób

²⁸ *U weteranów*, „Słowo Polskie” 1903, nr 195, s. 7.

²⁹ *Księga pamiątkowa powstania polskiego z roku 1863*, „Dziennik Polski” 1904, nr 37, s. 2.

³⁰ *Księga pamiątkowa r. 1863*, „Słowo Polskie” 1903, nr 319, s. 5.

³¹ W biografii Chołoddeckiego, sporządzonym zaledwie kilka lat po jego śmierci przez Karola Lewickiego dla *Polskiego Słownika Biograficznego*, podana została liczba ponad 150 prac zwartych i ok. 800 artykułów. Znaczna część tego dorobku poświęcona jest dziejom Lwowa, w tym tematyce powstańczej; K. Lewicki, *Chołoddecki Białynia Józef Dominik (1852–1934)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 403–404.

³² J. Załączny, *Józef Białynia-Chołoddecki – strażnik pamięci i regionalista lwowski*, „Historia Slavorum Occidentis” 2022, R. 12, nr 3, s. 93.

³³ L. Michalska-Bracha, *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego w okresie zaborów*, Kielce 2003, s. 54.

³⁴ *Księga pamiątkowa opracowana staraniem Komitetu Obywatelskiego w czterdziestą rocznicę powstania r. 1863 i 1864*, oprac. J. Białynia-Chołoddecki, Lwów 1904, s. 459–480.

³⁵ J. Białynia-Chołoddecki, *Pamiętnik powstania styczniowego w pięćdziesiątą rocznicę wypadków*, Lwów 1913, passim.

prywatnych. W 15 salach wystawienniczych wyeksponowano obrazy, popiersia uczestników powstania, broń, sztandary, mundury, klepsydry, prasę, regulaminy, odezwy, rozkazy itd. Wystawa cieszyła się dużym zainteresowaniem i zbierała bardzo pochlebne recenzje³⁶.

Twórczość historyczna Chołodeckiego oprócz pozytywnych opinii spotykała się także z głosami krytyki. Najpoważniejsza z nich wyszła od Walerego Przyborowskiego (1845–1913), historyka, pisarza i uczestnika powstania styczniowego, urodzonego w podkieleckiej wsi Domaszowice³⁷. Negatywna ocena dotyczyła *Księgi pamiątkowej*. Przyborowski na łamach „Kwartalnika Historycznego” umieścił recenzję, w której stwierdził, iż praca ta ma bardzo niewielką wartość, wyliczył podstawowe zaniedbania, których miał dopuścić się Chołodecki. Najważniejsze zarzuty dotyczyły niepełnego rozeznania w aktualnym stanie badań oraz wykorzystania skąpej liczby źródeł. Odnosząc się do tej krytyki, Chołodecki zauważył, że jego oponent ukrył się pod pseudonimem, bowiem podpisał się jako Z.L.S. Następnie lakonicznie, lecz rzeczowo odpowiedział na stawiane zarzuty. Argumenty przytoczone w obronie *Księgi pamiątkowej* można skonstatować w stwierdzeniu, że nie miała ona szczególnych aspiracji naukowych, a jej głównym zadaniem była popularyzacja wiedzy na temat powstania styczniowego, uczczenie osób w nim biorących udział oraz to, że miała być pamiątką dla weteranów i ich rodzin³⁸. Do krytycznych słów swego adwersarza Chołodecki odniósł się jeszcze w 1913 roku, przy powtórnym wydaniu *Księgi pamiątkowej*. Przyborowski nie miał możliwości kontynuowania polemiki, gdyż zmarł w 1913 roku³⁹.

W 1918 roku Lwów znalazł się w granicach odrodzonego państwa polskiego. Dla Chołodeckiego był to długo wyczekiwany moment. Po raz pierwszy możliwe było obchodzenie rocznic powstań narodowych w niepodległej Polsce. We wrześniu 1924 roku we Lwowie odbyły się obchody obejmujące upamiętnienie obrony Lwowa 1918/1919 roku oraz odsłonięcie pamiątkowej tablicy Romualda Traugutta (1826–1864), jednej z najbardziej zasłużonych osób dla powstania styczniowego. W uroczystościach tych wziął udział minister spraw wojskowych II RP Władysław Sikorski (1881–1943). Tablica, wykonana przez rzeźbiarza Zygmunta Kurczyńskiego (1883–1954), została wmurowana w wieżę klasztoru oo. Bernardynów we Lwowie.

³⁶ Przewodnik po wystawie roku 1863, Lwów 1913, passim; *Uroczyste otwarcie wystawy pamiątek 1863 r.*, „Gazeta Lwowska” 1913, nr 147, s. 3; *Wystawa 63 roku*, „Nowości Ilustrowane” 1913, nr 28, s. 13; J. Załączny, *Żywe pomniki bohaterstwa, czyli o szacunku dla weteranów Powstania Styczniowego w II RP*, „Niepodległość i Pamięć” 2013, nr 1–2, s. 47–50.

³⁷ P. Wdowski, *Walery Przyborowski (1845–1913). Historyk powstania styczniowego*, Toruń 2018, passim.

³⁸ Z.L.S., *Księga pamiątkowa opracowana staraniem Komitetu Obywatelskiego w czterdziątą rocznicę powstania r. 1863 i 1864 przez Józefa Białynię-Chołodeckiego*. Lwów, druk Pillera i Sp., 1904, „Kwartalnik Historyczny” 1905, nr 4, s. 336–341; J. Białynia-Chołodecki, *Odpowiedź panu Z.L.S.*, „Kwartalnik Historyczny” 1905, nr 4, s. 694–696.

³⁹ J. Białynia-Chołodecki, *Pamiętnik powstania styczniowego...*, s. 4–6.

Podczas uroczystości zgromadzili się kombatanci powstania styczniowego, mieszkańcy Lwowa, przedstawiciele władzy⁴⁰.

Chołodecki i tym razem miał duże zasługi w organizacji tego wydarzenia, bowiem był jednym z inicjatorów fundacji tablicy. W 1925 roku ukazała się również praca, której był autorem. Traktuje o życiu i czynach Traugutta. Zawiera też obszerną relację z uroczystości odbywających się we wrześniu 1924 roku we Lwowie⁴¹.

Podsumowując, zaprezentowane przykłady aktywności badawczej, popularyzatorskiej i społecznej stanowią zaledwie niewielką część dokonań Józefa Białynia-Chołodeckiego na polu szerzenia wiedzy na temat powstań narodowych. Niniejszy artykuł to tylko krótki zarys tej niezwykle rozległej problematyki. Postać Chołodeckiego z całą pewnością zasługuje na systematyczne jej poznawanie, a jego okazały dorobek może być asumptem do kontynuowania dalszych badań w tym zakresie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie
Fond 82, op. 1, spr.: 1, 9, 13

Źródła drukowane

Białynia-Chołodecki J., *Gimnazjum im. Franciszka Józefa I, w czasie powstania styczniowego* [w:] *Księga pamiątkowa półwiekowego jubileuszu Gimnazjum im. Franciszka Józefa I. we Lwowie*, Lwów 1909.

Białynia-Chołodecki J., *Pamiętnik powstania styczniowego w pięćdziesiątą rocznicę wypadków*, Lwów 1913.

Białynia-Chołodecki J., *Trzecia księga pamiątkowa zjazdów koleżeńskich byłych uczniów Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie*, Lwów 1905.

Białynia-Chołodecki J., *Wspomnienia z lat niedoli i niewoli 1914–1918*, Lwów 1919.

Ćwik W. [Białynia-Chołodecki J.], *Z minionej doby. Kilka wspomnień na tle zapisków prywatnych*, Lwów 1903.

Księga pamiątkowa opracowana staraniem Komitetu Obywatelskiego w czterdziestą rocznicę powstania r. 1863 i 1864, oprac. J. Białynia-Chołodecki, Lwów 1904.

⁴⁰ *Uroczystości Lwowskie. Minister Sikorski we Lwowie*, „Nowości Ilustrowane” 1924, nr 41, s. 2; *Tablica ku czci Traugutta*, „Kurier Lwowski” 1924, nr 223, s. 4; *Min. Sikorski we Lwowie*, „Kurier Lwowski” 1924, nr 225, s. 3; *Tablica poświęcona pamięci Traugutta*, „Gazeta Lwowska” 1924, nr 224, s. 6.

⁴¹ J. Białynia-Chołodecki, *Dyktator Romuald Traugutt i kult Jego pamięci we Lwowie*, Lwów 1925, ss. 19.

Przewodnik po wystawie roku 1863, Lwów 1913.

Statut Towarzystwo Wzaj. Pomocy Uczestników Powstania Polskiego 1863–64, Lwów 1888.

Prasa

- „Czas” 1877
- „Gazeta Lwowska” 1913
- „Dziennik Narodowy” 1901
- „Dziennik Polski” 1901, 1903, 1904
- „Gazeta Lwowska” 1877, 1924
- „Gazeta Narodowa” 1877
- „Kurier Lwowski” 1924
- „Nowości Ilustrowane” 1913
- „Słowo Polskie” 1903

Opracowania

- Białynia-Chołoddecki J., *Białynia Chołodeccy, uczestnicy spisków, więźniowie stanu, wychodźcy z ziemi ojczystej w świetle aktów procesów politycznych i dokumentów archiwum familijnego (1831–1863)*, Lwów 1911.
- Białynia-Chołoddecki J., *Cmentarzyska i groby naszych bohaterów z lat 1794–1864 na terenie wschodniej Małopolski*, Lwów 1928.
- Białynia-Chołoddecki J., *Dyktator Romuald Traugutt i kult Jego pamięci we Lwowie*, Lwów 1925.
- Białynia-Chołoddecki J., *Jan Bończa Pawulski i jego patriotyczna działalność. Wspomnienia z dziejów Lwowa w XIX stuleciu*, Lwów 1931.
- Białynia-Chołoddecki J., *Kobieta polska w obronie ojczyzny*, Lwów 1919.
- Białynia-Chołoddecki J., *Odpowiedź panu Z.L.S.*, „Kwartalnik Historyczny” 1905, nr 4, s. 694–696.
- Białynia-Chołoddecki J., *Wspomnienia z lat niedoli i niewoli 1914–1918*, Lwów 1919.
- Chlewicka A., *Lwowski gawędziarz [w:] Rola książki w integracji ziem polskich w XIX w.*, red. B. Kosmanowa, Bydgoszcz 2000.
- Kieniewicz S., *Historiografia polska wobec powstania styczniowego*, „Przegląd Historyczny” 1953, t. 44, nr 1–2, s. 2.
- Kozłowski D., *Józef Białynia-Chołoddecki (1852–1934) – pamiętnikarz i miłośnik przeszłości Lwowa. Próba portretu*, „Galicja. Studia i Materiały” 2024, t. 11, s. 771–786.
- Kozłowski D., *Józef Białynia-Chołoddecki (1852–1934) – współtwórca i organizator lwowskiego Zarządu Archiwalnego*, „Dialog Dwóch Kultur” 2022, R. 17, nr 1, s. 45–59.
- Kozłowski D., *Z patriotycznych tradycji rodziny Chołodeckich. Przypadek Celestyna Chołodeckiego (1816–1867)*, „Teka Komisji Historycznej TN KUL” 2024, t. 6 (21), s. 87–101.
- Lewicki K., *Chołodecki Białynia Józef Dominik (1852–1934) [w:] Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937.

- Michalska-Bracha J., *Józef Białynia-Chołodecki – badacz powstania styczniowego* [w:] *Powstanie styczniowe 1863–1864. Walka i uczestnicy. Represje i wygnanie. Historiografia i tradycja*, red. W. Caban, W. Śliwowska, Kielce 2005.
- Michalska-Bracha L., *Między pamięcią a historiografią. Lwowskie debaty o powstaniu styczniowym (1864–1939)*, Kielce 2011.
- Michalska-Bracha L., *Od powstania styczniowego do niepodległości. O lwowskiej inteligencji z powstańczą biografią w tle*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 2018, t. 19, s. 27.
- Michalska-Bracha L., *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego w okresie zaborów*, Kielce 2003.
- Michalska-Bracha L., *Weterani 1863 roku w II Rzeczypospolitej – struktury organizacyjne – system opieki* [w:] „*Ojczyzna obrońcy swemu*”. *Weterani i kombatancki jako problem polityczny i społeczny w Polsce w XX wieku*, red. M. Kornat, M. Kruszyński, T. Osiński, Lublin–Warszawa 2017.
- Ostaniek A.A., *VI Lwowski Okręg Korpusu w dziejach wojskowości polskiej w latach 1921–1939*, Warszawa 2013.
- Sierżęga P., *Józefa Białynia-Chołodeckiego portret własny* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa*, t. 1, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004.
- Śliwowska W., Strzyżewska Z., *Udział młodzieży i dzieci w powstaniu styczniowym*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*” 1993, vol. 48, s. 191–201.
- Toczek A., *Historycy amatorzy i popularyzatorzy nieprofesjonalni we Lwowie (1860–1918)* [w:] *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*, t. 5, red. K. Karolczak, Kraków 2005, s. 306–323.
- Toczek A., *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, Kraków 2013.
- Wdowski P., *Walery Przyborski (1845–1913). Historyk powstania styczniowego*, Toruń 2018.
- Weber M., *Opieka nad grobami bohaterów w Wschodniej Małopolsce*, Lwów 1929.
- Z.L.S., *Księga pamiątkowa opracowana staraniem Komitetu Obywatelskiego w czterdziestą rocznicę powstania r. 1863 i 1864 przez Józefa Białynię-Chołodeckiego*. Lwów, druk Pintera i Sp., 1904, „*Kwartalnik Historyczny*” 1905, nr 4, s. 336–341.
- Załączny J., *Biografie godne pamięci*, Warszawa 2020.
- Załączny J., *Józef Białynia-Chołodecki – strażnik pamięci i regionalista lwowski*, „*Historia Sclavorum Occidentis*” 2022, R. 12, nr 3, s. 93.
- Załączny J., *Żywe pomniki bohaterstwa, czyli o szacunku dla weteranów Powstania Styczniowego w II RP*, „*Niepodległość i Pamięć*” 2013, nr 1–2, s. 47–50.